

MANUELA NEVACI
CARMEN IOANA RADU
(Bucure ti)

ASPECTE MOTIVA IONALE ÎN HARTA ‘CAIET’ DIN *ATLAS LINGUARUM EUROPAE* (ALE)

ALE este la bază un atlas lingvistic interpretativ, care face uz atât de metode tradiționale, cât și de metode inovative. ALE este un atlas lexical, dar se pot urmări pe el și unele fenomene de ordin fonetic și chiar morfologic.

Atlas Linguarum Europae, cuprinzând și onomasiologice și și motivaționale, acestea din urmă constituind o inovație în geografia lingvistică europeană, oferă o tipologie riguroasă a limbilor și dialectelor vorbite în Europa. Hărțile motivaționale sunt o formă modernă de interpretare geolexică a datelor. Aceste hărți au în vedere studierea cuvintelor prin raportare la realitatea extralingvistică.

Volumele publicate sunt consacrate lexicului, cuprinzând date referitoare la sfere semantice precum plante, animale, fenomene atmosferice, configurația terenului, ocupații omenești, corpul și simurile, familie etc.

ALE este primul atlas lingvistic continental, ale cărui frontiere nu sunt nici politice și nici lingvistice, ci pur geografice. Alegerea continentului derivă din faptul că situația lingvistică în Europa este complexă. Pe teritoriul european există șase familii de limbi: indo-europene, altaice, caucaziene, semitice, uralice, la care se adaugă basca. În aceste familii există 22 de grupe, care cuprind, la rândul lor, mai multe limbi. Materialul lingvistic ce stă la baza ALE cuprinde răspunsuri dintr-o rețea de 2 631 localități, din Islanda până la munții

Ural. Re eua a fost stabilit cu exactitate, fiecare localitate aflându-se la 20 000 km² dep rtare.

H r ile lingvistice *motiva ionale* sau *de motiva ie* au ap rut, pentru prima dat , în *Atlasul limbilor Europei (ALE)*, din care s-au publicat, pân în prezent, apte volume (1983–2007): „ALE este, în primul rând, un atlas interpretativ, care utilizeaz deopotriv metode tradi ionale i inovatoare. Printre cele dintâi trebuie men ionate onomasiologia i semasiologia. În schimb, redactarea *h r ilor de motiva ie* este o metod inovatoare de interpretare a datelor lexicale. Ea merge dincolo de interesul pentru etimologie i caut cauzele, motiva ia desemn rii anumitor obiecte” (Viereck 2003–2004, p. 328).

Elaborarea *h r ilor lingvistice motiva ionale* a fost impus de constatarea unei „mentalit i comune” la vorbitori de limbi diferite, din cadrul unei familii sau al mai multor familii de limbi. Semnifica ia *h r ilor de motiva ie* este îns mai larg , în sensul c aceste *h r i* ajut la l murirea sau corectarea unor etimologii din limbi particulare i ofer un model de interpretare pentru *h r ile* din atlasele *na ionale* i chiar regionale. *H r ile de motiva ie* privesc *dinamica limbii*, punând în eviden un aspect mai pu in cunoscut sau mai pu in studiat pân în prezent: motivarea semnului lingvistic este un proces permanent, vorbitorii „remotivând” semnul lingvistic atunci când raportul dintre acesta i realitatea extralingvistic (*referentul*) se opacizeaz .

Se consider c una din împrejur rile care au împiedicat stadiul *motiva iei* „ar putea fi [...] influen a covâr itoare a lui Saussure în lingvistica modern . Caracterul arbitrar al semnului lingvistic, cu importan a sa pentru aspectul func ional al limbii, cu greu a mai l sat loc pentru aspectul genetic al limbajului, adic pentru studiul serios al *motiva iei*” (Viereck 2003–2004, p. 328).

Într-adev r, pentru Saussure, *arbitrar* înseamn *nemotivat* i prive te rela ia dintre semnificant i semnificat: „[semnificantul] este *nemotivat*, adic arbitrar în raport cu semnificatul, cu care, în realitate, nu are nicio leg tur natural ” (CLG, p. 87).

Saussure însu i vorbe te îns de un *arbitrar absolut* i de un *arbitrar relativ*: „Numai o parte dintre semne este absolut arbitrar ; la

celelalte intervine un fenomen care ne permite să recunoaștem diferite grade în caracterul arbitrar, fără a-l suprima: *semnul poate fi relativ motivat*.

În realitate, așa cum s-a arătat ulterior, în perioada postsaussurienă, caracterul *arbitrar* sau *nemotivat* nu privește raportul dintre *semnificant* și *semnificat*, ci raportul care se stabilește între semnul lingvistic și referent (adică, realitatea extralingvistică): „Caracterul arbitrar nu are legătură cu relația dintre *signifiant* și *signifié*, contrar unor formulări saussuriene, ci privește relația care leagă semnul (luat ca un tot) cu referentul la care trimite” (Dalbera 2006, p. 19).

Aadar, opoziția arbitrar/motivat nu este decât aparentă. După Guiraud, „semnul nu poate fi, la început, decât motivat” (*apud* Dalbera 2006, p. 19). „Trăsătură *motivată* și trăsătură *arbitrară* ale semnului nu sunt nimic altceva, în definitiv, decât descrieri a două stadii succesive ale dezvoltării semnului” (Dalbera 2006, p. 20).

Cu timpul, motivul (motivația) se terge, semnul devine opac și atunci se produce „remotivarea”: motivarea semnului nu intervine odată pentru totdeauna, adică în momentul creării unei unități lexicale; nevoia de motiv se poate manifesta oricând, din momentul în care semnul devine arbitrar (cf. Dalbera 2006, p. 24). Un semn lingvistic nou nu apare *ex nihilo*; el este creat pe baza semnelor existente (cf. Dalbera 2006, p. 20–22).

Spre exemplu, în volumul 8, aflat la tipar, pentru termenul *famille*, s-au stabilit după o cercetare atentă, următoarele motivații:

- CAS (cuvinte care au provenit din termenii lat. *casa*, *mansionaticus*, *domus*, sl. *kastja*, gal. *Telu*, v. irl. *Teglah*, gr. *oikos* și termenul lapon *dalo*);
- ÎNSOITOR DE DRUM, SERVITOR (termenul olandez *gezin*);
- OAMENI, POPOR (termenul lituanian *liuth* din i-e. *leudh*, termenul turcesc *tayfa*, care a dat în limba română, în dialectul aromân, *taifa* pentru *familie*);
- STRĂMOȘI (cu sensul ‘descendenți’ în termenul basc *senide* și cu sensul de ‘înaintași’ în grecescul *oikogenia*);
- ENTITATE (termenul slav *svoj*);
- PRIETEN (termenul slav *drug*);

– R D CINI (termenul finlandez *perhe*).

În interpretarea materialului pentru harta *caiet* trebuie să înțelegem seama de istoria scrisului, de care se leagă apariția, ulterior, a *caietului*, adică a *suportului material pe care se scria*.

În Europa, limbile care se scriau (care cunoșteau scrisul) în antichitate erau greacă și latină. De la aceste două mari limbi de cultură trebuie să pornim în cercetarea denumirilor pentru ‘caiet’.

În ceea ce privește greacă (greacă veche), ea se continuă direct prin greacă medievală și, apoi, prin neogreacă (greacă actuală).

1. ‘Împăturit în patru’

În greacă actuală, cel mai răspândit termen este *tetradion*, formă diminutivă din termenul vechi grecesc *tetras* ‘patru’ și care înseamnă la origine ‘pergament împăturit în patru’.

Ideea de ‘patru’ apare și în termenul latinesc **quatrnus* (forma de singular a numeralului distributiv *quaterni* ‘de câte patru ori’, care este derivat din *quattuor* ‘patru’), din care provin numeroase forme înregistrate în limbile romanice:

sp. *cuaderno*
 galic. *caderno*
 oîl. *cahier* [gaβe]
 it. *quaderno*
 occ. *quasern*
 frpr. [kaβet]
 it. *kAIA* (din fr.).
 rom. *caiet* (din fr.) (cf. pol. *kajet*)
 cat. [kaβe] (din fr.)
 cors. [kaβe] (din fr.)
 frpr. [kaβe] (din fr.)

Acesta este *primul strat etimologic* și, totodată, *motivațional*.

1.1. Cronologic, limbile slave cunosc scrisul începând cu secolul al IX-lea, odată cu activitatea lui Chiril și Metodiu, traducători ai textelor bisericești din greacă. Prin intermediul traducerilor prunde

gr. *tetradion* în vechea slav bisericească , în limbile popoarelor slave de rit ortodox (în rus , în bulgar , în macedonean):

ukr. *tetrad*, *titradka*;
 bielorus. *cetradka*, *cetradz* (form dialectal)
 bulg. *tetradka*, *tetrada*;
 mac. *tetradka*.

Din rus , termenul *tetra* a intrat în numeroase limbi:

– în limbile baltice:

lith. *tetráit* ;
 latv. *cetratka*;
 latv. *tetrakts*.

– în româna vorbită în Republica Moldova:

rom. *tetra* ; *tetradka*

– în special în limbile uralice:

kar. *μetratti*, *μetratka*;
 finn. *tetraatti*, *tetratti*;
 ingr. *titretti*, *tedretti*, *tedrakka*;
 veps *μetrad*
 vot. *tet'radi*
 lapp. *etrat*, *t'etratka*;
 komperm. *t'etr'ad*, *t'etrad*, *ketr'ad*;
 komzyr. *t'etrad*;
 nen. *tetradka*;
 mar. *tetrat'*;
 emordv. *tetra*^o, *tetradka*;
 mmordv. *tetra*^o, *titradka*, *kutrat*;

– i în alte limbi din estul continentului:

abaz. (abaza) *tetra*^o;
 ad. (adyge) *tetrad*;
 kab. (kabardian) *tetra*^o;
 ing. (ingush) *teptar*;
 god. (godoberi) *titrat*;

cham. (chamalal) *titrat*;
 khvarsh. (khvarshi) *titrat*;
 botl. (botlikh) *titrat*;
 bagv. (bagval) *titrat*;
 gin. (ginukh) *t^het^hr'ad*;
 tsez *t^het^hr'ad*;
 and. (andi) *t^het^hr'adi*;
 karat. (karata) *titrat*;
 avar *tetra*^o;
 akhv. (akhvakh) *titrat*;
 tind. (tindi) *titrat*;
 gunz. (gunzib) *t^het^hr'ad*;
 bezht. (bezhta) *t^het^hr'ad*;
 darg. (dargin) *tetrad*;
 lak *titrat*;
 arch. (archi) *titrat*;
 ag. (agul) *titrat*;
 rut. (rutul) *titrat*;
 kalm. (kalmyk) *tetra*^o;
 gag. (g g uz) *tetrad*;
 karbalk. (karachay-balkar) *tetrad*;
 kazakh *tetrad*;
 nogh. (noghay) *tetra*^o;
 tatar *titrat*;
 chuv. (chuvash) *tetrat'*;

2. ‘A p stra laolalt , a coase’

Pot fi considera i ca apar inând unui *al doilea strat etimologic i motiva ional* termenii din german care provin din vechiul termen german *haften*, care are la baz vechiul german *haft*, din latinescul *captus*, forma de participiu a verbului latinesc *capio* ‘a lega, a p stra laolalt ’.

gm. *Heft*
 n.fris. *heft*
 e.fris. *haft*
 swed. *häft(e)*
 gm. *Heftl* (form diminutival)

2.1. În aceeași sferă motivațională se înscriu termenii ('a coase') din limbile slave (centrale și răsăritene):

ol. *zeszyt*;
 cz. *sešit*, *zešit*
 slovak *zošit*;
 ukr. *zošyt*, *zešyt*;
 bielorus. *sšytac*;
 ukr. *zšytok*.

Aici pot fi de asemenea incluși termenii din lituaniană care provin din verbe care înseamnă 'a coase (împreună)':

sl. **šiti*;
 lith. *si ti*, *siuvu'*;
 lith. *s siuvinisâ*.

2.2. Cu aceeași motivație putem discuta termenul unguresc *fűzet* (derivat din ungurescul *fűz*, care înseamnă 'a lega laolalt', de origine finougriacă).

2.3. Putem atașa aici forme din limbile slave provenind din Sl. **s -vžati*, o formă care vine din răsăritina **en h-*. Forma slavă avea sensul 'a lega laolalt'.

sloven. *zvezek*;
 serb. *sveska*.

Împrumuturi din termenul *heft* pot fi de asemenea incluse aici, având aceeași motivație 'a lega laolalt':

lith. *hėftas*;
 latv. *(h)ėftis*;
 pol. *hefta*.

3. 'Scoar de copac'

Un termen care amintește de materia pe care se scrie apare în limbile germanice și provine din termenul vechi german **bokiz*, pe care îl regăsim în vechea germană *bouh* și în engleza veche *b c*, *b cian*, ambii termeni având sensul 'scoar de copac' ('scoar' la origine):

engl. *book*;
 gm. *Buch*;
 norw. *bok*.

Termenii care conțin în cuvântul *book* sunt de asemenea motivați lingvistic.

Cartea nu este numai un simbol al timpului în elepciunii, dar este și un simbol al universului. Întregul univers poate fi privit ca o carte uria.

3.1. O altă subcategorie a acestei motivații este reprezentată de termenul bulgar *tabla*, din latinescul *tabula*, cu sensul ‘placă’, ‘scris în întregime’. *Tabla* înseamnă ‘tăbliță de scris’; termenul fiind folosit în colile religioase din secolul al IX-lea cu sensul de ‘carnele’.

4. ‘A scrie’

De termenul precedent, dar și de germanul *heft*, se asociază ideea de ‘a scrie’ (Gm. *schreiben*, Sl. *pisati*, Lat. *scripta*):

du. *schrijfboek*;
 n.fris. *schriwbök*;
 n.fris. *skriïvbok*;
 n.fris. *skriuwbuk*;
 dan. *skrivebog*;
 far. *skrivibok*;
 norw. *skrivebok*;
 swed. *skriv(e)bok*;
 swed. *skr\ v b\ k^h*;

swed. *skrivbok*;
 icel. *skrifbok*;
 gm. *Schreibbuch*;
 dan. *skriverbog*;
 norw. *skriverbok*;
 slovak *škripta*.

- 4.1.1.** gm. *r'ipuA* (Schreibblock);
 gm. *Block*.

4.2. cz. *písanka*;
slovak *písanka*;
serbo/cr. *pisanka*;
mac. *pisanka*;
serbo/cr. *propis*;
rom. *poskris* (atestat în Serbia, calc dup serbo/cr. *propis*).

4.3. du. *schrift*;
e.fris.dial. *schrift*;
e.fris. *skrift*;
n.fris. *skraft*;
l.gm. *schriefheft*, *schreifheft* ?

4.4. Cuvântul englezesc *jotter* provine din verbul *to jot* 'a scrie neglijent, în grab', verb care vine din forma grecească *i ta*. Astfel, următorii doi termeni pot fi, de asemenea, incluși sub această motivație:

scots *jotter*;
engl. *jotter*.

4.5. Termenul *irkál*, cu înțelesul 'a scrie', provenind din vechiul împrumut turc *ír*, cu aceeași semnificație, derivate cu sufixul *-ka* a dat termenul ungiuresc *irka*.

5. 'Partea internă a plantei'

Termenul latinesc *liber* are două sensuri. Termenul botanic desemnează partea internă a tulpinii plantei, pe care românii o foloseau la producerea hârtiei. *Liber* însemna, de asemenea, coperta cărții, făcută din scoarță de copac, pe care nu puteau scrie, fiind deci *liber de scris*, și apoi, a căpătat sensul 'carte'. În legătură cu motivația 3 am înregistrat termenul latinesc *liber* cu sensul 'partea internă a plantelor', termen din care provin următorii termeni din limbile romanice:

It. *libro*
sp. *libreta*;
cat. *llibreta*;
fr. (cors.) *libretu*;
it. *libro da scrivere*.

5.1. Toate formele din galeza scoțiană și din irlandeză conțin cuvântul *leabhar*, *lebor* în vechea irlandeză, fiind el însuși un împrumut din latinescul *liber* ‘carte’:

gael. *leabhar sgriobhaidh*, *or sk'ivih*, *ra skr'in*, *leabhar*,
leabhar leasan, *leabhar-sgoil*, *leabhar-teagasg*
 irish *leabhar cleachtaidh*, *leabhar cóip*, *leabhar scrúdaithe*

Un alt termen folosit în țara Galilor, *llyfr*, vine din latinescul *liber* și avea sensul ‘carte’:

welsh *llyfr*.

6. ‘Hârtie’

O altă motivație este cea de ‘hârtie’. Incluzem aici termenul vechi bulgar resc *kniga*.

Tot aici intră și:

6.1. it. *kArt lAru* < lat. med. *cartularium*, *skartarju* < lat. *chartarium*, *kArtA plari*.

6.2. alb. *karta' ore*.

7. ‘Foaie, pagină’

O motivație tangențială este și cea de ‘foaie, pagină’. Incluzem aici:

gr. *φύλλον*, Gr. [*filá a*]

7.1. alb. *fletore*, which comes from *fletë* ‘leaf, sheet, page’

7.2. latv. *burts*, which means ‘letter’.

8. ‘Cămașă, teacă’

Interesantă este motivația de ‘cămașă, teacă’, conținută în termenul ungaresc *téka*, cu sensul ‘cămașă’, termen care provine din latinescul *theca*, cu sensul ‘scoarță’.

9. 'Semn'

Motiva ia 'semn, urm 1 sat pe suportul de scris' se reg se te în termenul din serbo/cr. *biljeg* cu sensul 'semn' provenit din termenul din slava veche *b l gl̥*.

10. finn. *kirja*.
 pers. *defter*;
 ing. (ingush) *teptar*;
 tsakh. (tsakhur) *daft'ar*;
 tab. (tabassaran) *daftar*;
 rut. (rutul) *daft'ar*;
 lezg. (lezgian) *deft'er, daft'ar*;
 bashk. (bashkir) *d ft r*;
 gag. (gagauz) *tefter*;
 karbalk. (karachay-balkar) *defter*;
 kazakh *däpter*;
 kum. (kumyk) *tepter*;
 tatar *däftär*;
 turk. (turkish) *deft'er, °efer*.

Motiva iile ne dau semele cuvântului *caiet*, adic :

- 'obiect f cut din hârtie (scoar de copac la origine)';
- 'împ turit ' 'sub form de leg tur ';
- 'pe care se scrie (se însemneaz)'.

BIBLIOGRAFIE

- CLG = Ferdinand de Saussure, *Curs de linguistic general*. Publicat de Charles Bally și Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger. Edi ie critic de Tullio de Mauro., Traducere și cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Ia i, Editura Polirom, 1998.
- Dalbera 2006 = Jean-Philippe Dalbera, *Des dialectes au langage. Une archéologie du sens*, Paris, Champion, 2006.
- Evseev 2001 = Ivan Evseev, *Dic ionar de simboluri și arhetipuri culturale*, Bucure ti, 2001.
- Garcia Mouton 2005 = Pilar Garcia Mouton, *Atlas Lingüístico de Castilla-La Mancha*, Madrid, 2003–2005.

- ALF = J. Gilliéron & E. Edmont, *Atlas linguistique et ethnographique de la France*, Paris, 1908–1911.
- Levi-Strauss 1958 = Claude Levi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Paris, 1958.
- ALI = M. Bartoli *et alii*, *Atlante linguistico italiano*, vol. I–VII, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1995 i urm.
- REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1911.
- Viereck 2003–2004 = Wolfgang Viereck, *Atlasul limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)*. *Câteva date despre „istoricul” Atlasului*, în FD, XXII–XXIII, 2003–2004, p. 327–332.

**MOTIVATIONAL ASPECTS ON MAP ‘CAIET’
FROM *ATLAS LINGUARUM EUROPAE* (ALE)
(Abstract)**

When interpreting the material, we have to take into account the history of writing, to which the ulterior appearance of the notebook is connected to, meaning the material support on that it is written.

In Europe, in antiquity, the languages used for writing were Greek and Latin. We have to start from these two big cultural languages in our research for denominations regarding the term “notebook”.

Motivations give us the sememes of the word *notebook*, meaning
‘object made of paper (bark at its origin)’
‘folded’ ‘bundle’
‘on which it is written (signed)’

CUVINTE-CHEIE: *istoria scrisului, greacă, latină, hărți lingvistice motivaționale, termenul caiet, motivație, sens.*

KEYWORDS: *history of writing, Greek, Latin, motivational linguistic maps, term “notebook”, motivation, meaning.*

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 București, str. 13 septembrie, 13
elanevaci@yahoo.com*